

Оксана ХУРТЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ЧИННИКИ СФОРМОВАНOSTІ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Проблема виховання дітей, які залишилися без батьківського піклування залишається актуальною як в Україні та за її межами. В Україні існують різні форми організації дитячих закладів виховання, для дітей, позбавлених батьківської опіки. В статті йдеться про чинники, які визначають сформованість міжособистісних стосунків у вихованців дитячих будинків сімейного типу порівняно з іншими формами виховання.

Ключові слова: вихованці дитячих будинків сімейного типу, дитячі будинки сімейного типу, міжособистісні зв'язки, соціалізація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, що складаються з чотирьох основних принципів: першочерговість інтересів дитини; забезпечення повноцінного життя; залучення до життя спільноти; відсутність дискримінації.

В усіх країнах світу існує така категорія населення, яка потребує особливої уваги, – це діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування. В нашій країні складне соціально-економічне становище значної кількості населення, послаблення виховної функції сім'ї загострили проблеми дитячої бездоглядності й безпритульності. В умовах девальвації моральних цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення збільшується кількість бездоглядних, безпритульних дітей.

Міжнародний досвід державної опіки над дітьми свідчить про поступову відмову держав з гуманістичним спрямуванням соціальної політики від інтернатних форм утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і орієнтацію на створення та підтримку сімейних форм опіки.

Вивчення проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, довело, що сімейне виховання, безперечно, виступає пріоритетною формою в Україні. У той же час збільшується кількість дітей, над якими немає можливості встановити опіку або направити їх на усиновлення. Такі діти потрапляють до державних закладів: будинків дитини, дитячих будинків, шкіл-інтернатів. Вихованці інтернатних закладів відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ях, станом здоров'я, розвитком інтелекту й особистості в цілому, що підтверджено спеціальними психологічними дослідженнями (І. В. Дубровіна, Т. М. Землянухіна, М. І. Лисіна, А. М. Прихожан, В. О. Толстих).

Виховний процес у дитячому будинку сімейного типу справляє вплив водночас і на моральний та інтелектуальний розвиток дитини. Вона набуває навичок мислення, предметних дій, міжособистісних взаємин, засвоює норми поведінки дорослих, виходячи із того, що сім'я це перша модель суспільства, яку вона безпосередньо сприймає, а взаєностосунки у сім'ї – перші зразки міжособистісних стосунків. З метою забезпечення повноцінного виховного процесу, меншого психологічного травмування дітей, позбавлених батьківської турботи та задля індивідуального підходу в вихованні була запропонована така форма опіки, як будинки сімейного типу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Окремі аспекти соціального становлення дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблялися багатьма вченими. Так, особливості виховання таких дітей в умовах школи-інтернату вивчали Я. О. Гошовський, Л. С. Дробот, Б. С. Кобзар, В. С. Яковенко; на підставі аналізу психодіагностики і педагогічних досліджень визначалися особистісні якості дітей (М. П. Аралова, І. В. Дубровіна, А. М. Прихожан); розроблялися методи компенсуючого навчання (Т. Ф. Кумаріна, Є. М. Мастюкова); основи підготовленості сучасного випускника школи-інтернату до входження в новий соціум досліджували І. Д. Зверєва, О. А. Кузьменко, М. Н. Іщенко; особливу увагу вчених

привернула проблема визначення місця дітей і учнівської молоді в соціумі та аналіз основних його сфер, що знайшло відображення у працях В. Г. Бочарової, І. С. Кона, А. С. Макаренка, В. М. Оржеховської

Метою статті є теоретичний аналіз особливостей формування міжособистісних стосунків вихованців дитячого будинку сімейного типу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дітей, які залишились без опіки батьків спостерігаються відхилення у розвитку в 70–80 % випадків. Для соціальних сиріт притаманне однозначне ставлення до себе, яке в основному характеризується негативною чи зниженою самооцінкою. Вони часто перебувають у стані тривоги, напруження, невпевненості, зневірені в людях і обставинах, які їх оточують. За таких умов формування особистості дитини, яка залишилась без сім'ї внаслідок деформації внутрішньо сімейних відносин, відчуження із її сфери, відбувається по невротичному типу, коли на перший план виступають захисні механізми [2].

У ході вивчення соціально-психологічних характеристик дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявлена ще одна особливість, яка характеризує портрет дітей, котрі залишились без опіки батьків, – феномен «ми», який є своєрідною ідентифікацією дітей один з одним. Відомо, що у повноцінній сім'ї феномен «Ми» відбиває причетність дитини саме до своєї сім'ї, є важливою емоційною і моральною силою і створює умови для внутрішнього захисту, то у дітей, які залишилися без сім'ї створюється стихійне «ми» як своєрідне психологічне утворення. Це пояснюється тим, що для таких дітей весь світ ділиться для «своїх» та «чужих». Водночас у них формуються особливі ієрархічні стосунки, включаючи досить жорсткі стосунки всередині «ми» і у ставленні до молодших.

До помітно типових особливостей дітей, які залишилися без батьківської опіки, відносяться особливості спілкування, такі як: зверхність, нервовість і бажання якнайшвидше встановити комунікативні зв'язки. Відсутність уміння спілкуватись викликає у соціальних сиріт домінування захисних форм поведінки, зокрема таких, як неадекватна лояльність або агресивність [3].

Звичайно, особливості психічного розвитку дітей, які залишилися без батьківської опіки, проявляються в різних вікових групах по різному. Але незаперечним є одне: всі вони мають серйозні наслідки для формування особистості дитини, її міжособистісних відносин, самосвідомості, діяльності.

Специфічні особливості мають вихованці інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Навіть за оптимальних умов утримання та виховання вони істотно відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ї. Реакції, що формуються у перші дні життя дитини ще задовго до того, як вона навчиться відрізнити себе від інших, при відсутності сімейного оточення залишаються нерозвиненими, що у майбутньому позначається на психологічному розвитку та самооцінці дитини [4].

Основними чинниками, які визначають відсутність у самостійному житті позбавлення негативних проявів поведінки та деформації соціального досвіду прийомної дитини є створення у дитячому будинку сімейного типу таких стосунків, в основі яких лежить відсутність поділу на тих, хто виховує, та тих, на кого цей виховний вплив спрямований. За таких умов, прийомна дитина не відчуває себе чужою. Адже лише у випадку, якщо дитина відчуває себе частиною сім'ї, їй вдасться в майбутньому швидше пройти процес соціалізації та прийняти на себе роль батька чи матері. Тому що часто пережитий такими дітьми негативний досвід асоціальних проявів у рідній родині, чи повна відсутність подібного досвіду створюють значні труднощі для процесу соціалізації дитини.

Перевага дитячого будинку сімейного типу перед інтернатними закладами виховання в тому, що у дитячому будинку сімейного типу формування особистості дитини відбувається в природних умовах, вплив батьків-вихователів на світогляд і самоусвідомлення дитини домінує. Під впливом сімейного оточення у дитини формуються морально-етичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтації, тобто усі ті якості, які характеризують особистість, індивідуальність [5].

На становлення особистості дитини впливають стосунки між батьками, між батьками і дітьми, іншими членами родини, ставлення батьків до праці, їх участь у суспільному житті, інтереси, ціннісні орієнтири, загальний культурний рівень тощо [5].

Особливості психічного розвитку дітей, які залишились без батьківської опіки, проявляються у різних вікових групах по-різному [5]. Незаперечним є одне: всі вони мають серйозний вплив на формування особистості дитини, її міжособистісні відносини, самосвідомість, діяльність. Вихованцям дитячих будинків такі звичайні побутові речі, які добре знайомі дітям, які виховуються в родині, можуть бути незнайомими. Це відбувається в результаті відстороненості таких дітей від різних побутових процесів, які домашні діти щодня спостерігають і в яких самі беруть посильну участь. Саме тому, той соціальний досвід, через який проходять вихованці дитячих будинків сімейного типу має такий величезний позитивний вплив на формування соціальних навичок та міжособистісних стосунків для його вихованців. Звичайно лише за дотримання умов стабільного спілкування та залучення дитини до щоденних справ та спостережень за різними процесами [5].

Вплив залучення дитини до щоденного життя та звичних побутових операцій важко переоцінити. Це впливає не тільки на можливість виконувати певні побутові дії але й розвиває процеси мислення. Головна роль в такому процесі відводиться дорослим, адже саме вони допоможуть виявити та подолати можливі труднощі, які можуть виникнути у дитини

Формування міжособистісних зв'язків відбувається у процесі спілкування з дорослими вихователями та своїми ровесниками: друзями, іншими вихованцями дитячого будинку. Подібне спілкування дає можливість чітко сформулювати уявлення про самого себе, що позитивно впливатиме на формування самооцінки, «Я-концепції», розширить спектр ролевих моделей, у них краще розвинути самоконтроль і соціальні навички. Спілкування з батьками дає можливість сформувати первинний образ майбутньої сім'ї. Діти-

сироти, що виховуються в ДБСТ відвідують загальноосвітні школи (якщо дозволяє стан здоров'я), гуртки, спортивні секції.

Загальноновизнаним є факт, що ровесники сприяють розвитку комунікативних навичок і самосвідомості. компанії ровесників діти обмінюються інформацією, відбувається і взаємозбагачення, хоча можлива і передача негативного досвіду. Діти мають можливість вибрати референтну групу. Отже, спілкування дітей-сиріт, що живуть в умовах наближених до сімейних, є багатогранним і сприяє особистісному розвитку, розвитку пізнавальної сфери. Отже, виховання дитини у середовищі максимально наближеному до сімейного буде позитивно впливати на розвиток особистості.

Для того щоб дослідити розвиток дитини нам потрібно вийти за межі індивідуального вивчення дитини чи діади мати-дитина; ми повинні вивчати екологічну систему загалом. Бронфенбреннер [6] вважає, що екологічна система дитини складається із трьох елементів: мікросистема, наприклад сім'я, школа, в яку дитина безпосередньо включена; екосистема, наприклад робота батьків, яка впливає на дитину не прямо, а через вплив на мікросистему; і макросистема, наприклад етнічна субкультура або соціум чи культура, в яких знаходиться сім'я [5].

У сімейній мікросистемі особливо важливими є характеристики батьківської взаємодії з дітьми, зокрема емоційний тон сім'ї, спосіб підтримки контролю і якість спілкування. Якщо в сім'ї існують чіткі і послідовні правила, стандарти і вимоги, то діти, що виховуються в такій сім'ї, характеризуються адекватною і високою самооцінкою, компетентністю за самим широким діапазоном ситуацій. Якщо з дітьми в сім'ї часто розмовляють, використовуючи складні речення, якщо дітей слухають у відповідь, то мова у них розвивається помітно швидше; вони також встановлюють більш позитивні і менш конфліктні відносини з батьками.

Також неможливо відкидати вплив стосунків між прийомними батьками на формування стилю поведінки їх вихованців у майбутньому. Діти несвідомо копіюють поведінку дорослих, а отже цей факт неможливо залишати без уваги.

Висновки дослідження перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Узагальнюючи результати дослідження, ми прийшли до висновку, що будинки дитячого типу мають низку переваг над іншими формами виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в першу чергу над інтернатними закладами. Природність процесу виховання, емоційний контакт з батьками-вихователями, постійне спілкування з ровесниками та дітьми інших вікових груп, залучення до щоденних побутових процесів, можливість унаслідувати стиль поведінки своїх батьків – ті невід’ємні та беззаперечні переваги, які відсутні в дитячих інтернатах.

Список використаної літератури

1. Лоза Т. Динаміка рівня готовності до самостійного життя вихованців ДБСТ при здійсненні їх соціально-педагогічної підтримки / Тетяна Лоза. // Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького ДПУ імені Івана Франка. Серія «Педагогіка». – 2015. – №1. – С. 187–197.
2. Мухина В.С. Особенности развития личности ребенка, лишеного родительского попечительства. Дети с отклоняющимся поведением. / В. С. Мухина. – М. : 1989. – 325 с.
3. Шипицина Л. М. Дети социального риска и их воспитание : учеб. пособ. / Л. М. Шипицина. – СПб. : Издательство «Речь», 2003. – 144 с.
4. Яковенко В. С. Дитина сирота: розвиток, виховання, усиновлення. / В. С. Яковенко. – К. : 1997. – 174 с.
5. Смук О.Т. Фактори, які позитивно впливають на психічний розвиток особистості, що виховується в дитячому будинку сімейного типу / О. Т. Смук // Національний вісник Ужгородського національного університету, Серія «Педагогіка, соціальна робота». – 2011. – №23. – С. 170–174.
6. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб. : Питер, 2008. – 940 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Хуртенко О. Факторы сформированности межличностных отношений воспитанников детского дома семейного типа

Проблема воспитания детей, оставшихся без родительской опеки остается актуальной как в Украине так и за ее пределами. В Украине существуют разные формы организации детских учреждений воспитания, для детей, лишенных родительской опеки. В статье идет речь о факторах,

которые определяют сформированность межличностных отношений у воспитанников детских домов семейного типа по сравнению с другими формами воспитания.

Ключевые слова: воспитанники детских домов семейного типа, детские дома семейного типа, межличностные связи, социализация.

Khurtenko O. Factors of foundation of interpersonal relationships of family – type orphanage pupils

The problem of bringing up children deprived of parental care remains relevant both in Ukraine and abroad. In Ukraine there are various forms of organization of educational institutions for children deprived of parental care. The article deals with the factors that determine the formation of interpersonal relationships among pupils of family-type orphanages in comparison with other forms of education and upbringing.

In all countries of the world there is such a category of people who need special attention - these are orphans and children deprived of parental care. In our country, the complex social-economic situation of a large number of people, the weakening of the educational function of the family exacerbated the problems of child neglect and homelessness. In conditions of devaluation of moral values, sharp decline in the standard of living of the population increases the number of homeless children.

International experience of state custody of children testifies to the gradual refusal of states with a humanistic orientation of social policy from boarding forms of the maintenance of orphans and children deprived of parental care, and an orientation towards the creation and maintenance of family forms of care. Studying the problems of placement of orphans and children deprived of parental care has proved that family education is undoubtedly a priority form in Ukraine. At the same time, there is an increase in the number of children over whom there is no possibility of establishing a custody or sending them for adoption. Such children fall into state institutions: children's homes, orphanages, boarding schools. Pupils of residential institutions differ in health condition, development of intelligence and personality in general from children who are raised in families.

The main factors that determine the deprivation of negative manifestations of behavior in independent life and deformation of the social experience of the adopted child is the creation in the orphanage of a family type of such relationships that are based on the absence of division into those who educate and those who are educated. Under such conditions, the adoptive child does not feel alienated. After all, only if the child feels a part of the family, he will be able to accelerate the process of socialization and assume the role of father or mother in the future. Because often experienced by such children the negative experience of asocial manifestations in a family, or the complete absence of such experience creates significant difficulties for the process of socialization of a child.

The formation of interpersonal connections takes place in the process of communicating with adult educators and their peers: friends, other pupils of orphanages. Such communication makes it possible to formulate a clear idea of oneself that will positively influence the formation of self-esteem, "I-concepts",

expand the range of role models, they will better develop self-control and social skills. Communication with parents makes it possible to form the primary image of the future family. Orphaned children are trained in general educational schools (if health conditions allow), indulge in part time activities, sports sections.

Summarizing the results of the study, we came to the conclusion that family-type orphanages have a number of advantages over other forms of education of children deprived of parental care, primarily in boarding schools. The naturalness of the process of education, emotional contact with custody parents, constant communication with peers and children of other age groups, involvement in everyday domestic processes, the ability to inherit the behavior of one's parents - these inalienable and undeniable advantages that are not available in boarding schools.

Key words: *pupils of family-type orphanages, family-type orphanages, interpersonal relations, socialization.*